

GOSPODARSKO ENERGIJSKI VIDIK PRI GEOGRAFSKEM PROUČEVANJU

Cene Malovrh*

IZVLEČEK

UDK 911.3:330.31

Članek je teoretični prispevek k problematiki dejavnikov družbene reprodukcije za prostorski razvoj.

ABSTRACT

UDC 911.3:330.31

ECONOMIC-ENERGY ASPECT IN GEOGRAPHICAL RESEARCH

The article is an theoretical contribution to the problems of all social-reproduction factors in the spatial development.

Posledice množičih se in vedno bolj kompleksnih interakcij v odnosih med družbo in prostorom, v katerem družba obstaja, so jasno izražene tako v količinskem kot v kakovostnem oziru. Ko se vprašujemo po vzrokih povečevanja in zamotavanja te dinamike, pomislimo najprej na to, da se spreminjajo pogoji njenega nastajanja. Treba je torej razjasniti predvsem spremembe zadevnih pogojev.

Osrednji, poglavitni predmet geografskega proučevanja so pojavi v prostoru, v katerem ljudje živijo, trošijo dobrine in se oskrbujejo z njimi, kjer torej poteka proces družbene reprodukcije. Poznati moramo zakonite značilnosti tega procesa, in sicer osnovne, ki so vzdržne, in atributivne, ki se vežejo na osnovne in se uvrščajo med pogoje spremenljivosti označene interakcijske dinamike. Upoštevati pa moramo tudi zakonitosti, ki veljajo za sleherni proces, za vse vrste in oblike gibanj.

Družbena reprodukcija je eden izmed mnogih procesov oziroma procesnih sistemov, katerih zakonitosti vladajo v Svetu in s tem omogočajo njegov obstanek. Pomensko izenačen z drugimi procesi, se od njih loči predvsem po tem, da se v razmeroma kratkih obdobjih izpopolnjuje navzlic temu, da se v njegovem poteku ter razvoju kažejo intervali vzpona, stagnacije in nazadovanja. Izpopolnjevanje ter kakovostno nihanje procesa sta posledica izpostavljenosti silam, katerih mediji so zelo raznovrstni in raznorodni pojavi, kakršne predstavljajo v prostoru prisotne vrste, oblike ter načini obnašanja snovi, stvari in življenja. Vsi ti mediji so oddajniki in sprejemniki vplivnega učinkovanja sil, s čimer se tvorijo spleti sil, izraženi kot moč, to je, kot lastnost snovi in enot stvari ter življenja, katero označuje sposobnost opravljati delo.

* Dr., red.univ.prof., 61000 Ljubljana, Aleševčeva 31, YU.

Sile same po sebi ne opravljajo dela. Šele ko se in v kolikor se različne sile povežejo v medsebojnih spletih in pride do nastanka moči, se začno delovno uveljavljati. Ne poznamo bistva in nastanka sil, a vemo, da nastopajo in tvorijo spletne v prostoru, kar je poudarjeno izraženo zlasti v prostoru, kjer poteka družbeno življenje. Tukaj zaznavamo sile po kategorijah pojavov: neživega sveta, npr. sila različnosti elementov, njihove vezljivosti, različnosti najmanjših delcev snovi, agregatnega stanja, afinitete, trdnosti, pretvorljivosti snovi, vztrajnosti gibanja, itd.; živega sveta, npr. sile presnavljanja, tvorjenja celice, življenjskega ritma in kroženja, razmnoževanja, dednosti, ohranjanja vrste, čutenja, itd.; človeka, npr. sile razumnosti, stvarnega in abstraktnega spoznavanja, izražanja misli, npravnosti, tekmovanja, ambicioznosti, nadarjenosti, naklonjenosti, sovražnosti, itd.; družbe npr. sile družbenih odnosov, proizvajalnih odnosov, oblikovanja enot družbene skupnosti, družbene pripadnosti, itd.; prostora, npr. sile soobstočnosti snovi različnega agregatnega stanja, večrazsežnosti prostora, razmestitvenih odnosov, itd.; svetovja, npr. sile težnosti in krožnosti gibanja; časa: sila neobdržljivosti trenutnega stanja.

S spletom sil nastala moč je sposobna delovati v statičnem in v dinamičnem izrazu. Zaradi statičnega delovanja moči je vsaka snov sestava najmanjših delcev, ki imajo še sami samosvojo notranjo sestavo. Iz snovi nastale oblike stvari in življenja so prav tako sestava delov. Vse raznovrstne snovi in različne oblike stvari ter življenja so kot sestave izraz statičnega delovanja moči, označuje jih samosvoj notranji ustroj in disipiranost za tvorjenje ter spreminjanje spletov sil.

Dinamični izraz delovanja moči pa so gibanja, procesi. Obstajajo procesi v neživi naravi, kakršen je npr. razstavljanje spletov znotraj najmanjših delcev snovi, procesi v živi naravi, npr. fotosinteza, procesi v družbenem življenju, npr. programirano izpeljano oskrbovanje z življenjskimi dobrinami, itd.

Moč je potemtakem sposobna hkrati opravljati tako delo sestavnosti, notranjega ustroja in zunanje oblikovitosti snovi ter enot stvari in življenja, kot delo v procesih. Obojni izraz v časovnem razponu potekajočega uresničevanja moči je zmogljivost ali energija.

Gibanje, ki ga predstavlja družbeno življenje oziroma družbena reprodukcija nastane, poteka in se razvija v gospodarskem prostoru tako, da se kompleksno, v odvisnem prepletanju in v odvisnih razmerjih uveljavljajo vplivne sile ter se uresničujejo moči, katerih mediji odnosno nosilci so mnogovrstni členi ter obnašanje členov vsake izmed Zemlji lastnih kategorij pojavov, to je, pojavov neživega sveta, živega sveta, človeka, družbe, prostora in svetovja. Tako na široko razvejano odvisno prepletanje sil in delovanje moči zbuja pozornost v več ozirih. Najprej prepričuje, da je vloga prostora v družbenem življenju neprimerno pomembnejša, kot se prikazuje v primerih, ko to

vlogo obravnavamo enostransko, najpogosteje glede na obstojanje stvari v razsežnosti prostora. Še važnejše pa je, da daje prav spletnje raznorodnih sil in ustrezajoče delovanje moči povod in spodbudo iskanju odgovora na vprašanje, zakaj energija procesa družbene reprodukcije in njenih oddelkov ni v celoti, ampak je le delno obvladovana, in dalje na vprašanje, kako preprečiti ali vsaj omiliti nezaželjeno vplivno učinkovanje sil, posredovanih s pojavi, ki spontano vznikajo v potekanju reprodukcijskega procesa?

Pristop k razjasnjevanju navedenih vprašanj določujejo zakonitosti, ki veljajo za potek slehernega procesa. Med temi zakonitostmi so poglavitne naslednje:

- Dispozicija za vplivno učinkovanje z mediji posredovanih sil je zdržna, časovno neomejena, medtem ko je uresničevanje moči, s katero trenutno razpolagajo v nekem segmentu ali fazi procesa sodelujoči faktorji, časovno omejena, delujoča energija slabi in je slabitev preprečevana le s sprotnim obnavljanjem moči faktorjev.

- V vsakem procesu se uveljavlja vplivno učinkovanje sil, katerih mediji so: a) enote vrst ter oblik stvari in življenja, tvorečih kategorijo velikih biti (makroentitete, kot so zrak, voda, kamnine, človek, živali, rastline, naravni in ustvarjeni predmeti, itd.), in b) najmanjši delci snovi ali najmanjši predstavniki življenja, sodeči v kategorijo malih biti (mikroentitete, kot so molekula, atom, proton, elektron, ion, itd., in celica, kromosom, bakterija, virus, itd.). Zdržno vplivno učinkovanje z obema kategorijama biti posredovanih sil je najtesneje odvisno povezano in je zato za potek in razvoj gibanja pomembno razmerje intenzitete enega in drugega učinkovanja.

- V vsakem gibanju nastopajo vzbujalni in odzivni procesni segmenti. Prvi nastanejo s spleti neposredno uveljavljajočih se sil, v gibanju deluje neposredna energija. Drugi nastanejo zaradi odzivnega aktiviranja sil, ki začno učinkovati v spletu s silami, uveljavljajočimi se v že potekajočem procesu, v gibanju deluje energija posredno. Čim pride do sledeče spremembe spleta sil, dobi odzivni procesni segment značaj vzbujalnega segmenta, gibanje se nadaljuje bodisi z drugačno stopnjo intenzivnosti bodisi v odklonjeni smeri. Pestrejške ko je menjavanje spletov sil, posredovanih s kategorijama velikih in malih pojavnih oblik, pogostejše ko je izmenično delovanje neposredne in posredne energije, več je povodov in pobud za spremembe v potekanju procesa, živahnejši je razvoj.

Za potek in razvoj reprodukcije po enotah družbene skupnosti je izhodiščno pomembna družbena delitev dela, pojav, ki ga je porodilo že zgodnje spoznanje prednosti specializacijskega izkoriščanja zmogljivosti pri ustvarjanju dobrin udeleženi faktorjev: faktorjem lastna energija mora biti samo na ta način z znatnim deležem uresničena v enoti ustvarjene dobrine. Ker je na vsakokratni doseženi ravni znanja

uporabna zmogljivost dobrine najpopolneje uresničena, je prihranjena energija faktorjev tudi v procesih bodisi proizvajalne bodisi potrošne rabe dobrine. Mimo tega se prihranjuje še energija specializantsko neizurjenim interesentom za dobrino, ki bi sicer porabili za njeno pridobitev več časa in bi s svojim načinom dela ne mogli zagotoviti zahtevane kakovosti. Z družbeno delitvijo dela uravnani specializacijski pristop k ustvarjanju dobrin omogoča torej predvsem prihranjevanje energije faktorjev.

Vzporedno s koristmi, katere prinaša družbena delitev dela, narašča nezaželjena vplivnost sile, ki jo posreduje s to delitvijo okrepljena lastnost redkosti dobrin na kraju in v času njihove rabe. Priskrbovanje mora neizogibno nujno poteči z menjavanjem na trgu dobrin, seveda tako, da je tekoče neprekinjeno, s čimer se zmanjša ali celo izniči vplivno učinkovanje lastnosti redkosti. Med pogoji izvajanja tržnega načina neprekinjenega oskrbovanja z dobrinami izstopata zlasti naslednja dva. Prvi je ta, da menjava dobrin različnih vrst zahteva enotno merilo; le-tega določujejo uporabna zmogljivost enote posamezne vrste dobrine, možnost prihranjevanja energije faktorjev, udeleženih pri ustvarjanju in pri rabi dobrine ter stopnja redkosti dobrine na kraju in v času rabe; za ponazorilo tega merila so ljudje izbrali posebno vrsto dobrine, to je, denar. Drugi pogoj je osnovanje poslovne podlage, s katero mora razpolagati vsak ponudnik dobrin na trgu, in katero predstavlja obstoj zalog predmetnih in denarnih poslovnih sredstev, ki se ne porabijo naenkrat v enem samem procesu, ampak postopno v več, tekom nekega časovnega razpona ponavljajočih se ustvarjalnih procesih; ker se v teku časovnega razpona gospodarski osebki oskrbujejo s poslovnimi sredstvi iz trenutno in lokacijsko zanje cenovno najugodnejših izvorišč in se v istem razdobju bolj ali manj spreminja tudi tržni položaj sredstev, je mogoče s preračunljivim poslovnim ravnanjem zagotavljati presežni dohodek oziroma dobiček.

Pridobivanje dobička, to je, cenovnega pribitka na strošek ustvarjanja na trgu prodane dobrine, je prvobitno utemeljeno ter družbeno priznано vsled prednosti, ki so izkazane s prihranjevanjem energije in s preprečevanjem nezaželenega vpliva lastnosti redkosti dobrine na kraju ter v času njene rabe. Dobiček kot dohodek iz nedela vzpodbuja vznikanje konkurenčne ponudbe na trgu dobrin. Nenehna prisotnost le-te povzroči slabitev prvobitne utemeljenosti pridobivanja dobička, ojačuje pa pomen poti k istemu cilju, katero predstavlja preračunljivo ravnanje s sredstvi poslovne podlage podjetja. Dobiček postane tako prvenstveni cilj gospodarjenja, kar bolj ali manj zastira pravi namen te dejavnosti in še zlasti dalekosežno pomembnost specializacijskega izvajanja ustvarjalnega dela.

Specializacijski način ustvarjanja dobrin pride ponovno bolj do veljave in izraza potem, ko se pod vplivom konkurence v ustvarjalne delavnosti vključi industrijsko sredstvo dela, katerega definiramo kot določene, preko strojne priprave programirano vzpostavljene, intenzivirane in za ustvarjalno delo izkoriščene naravne energijske

procesu. S pomočjo tega visoko storilnega sredstva in skupaj s samosvojo organiziranostjo industrijskega načina dela, se poveča izdatnost preskrbovanja z dobrinami, s čimer pa postane zanesljivejše preprečevanje negativnega učinka lastnosti redkosti dobrin na kraju rabe, kar neizogibno povzroči zaostrovanje konkurenčne borbe na trgu dobrin. Spričo takšnih razmer izstopi ena izmed pglavitnih zakonitosti, ki vlada jo v osnovi, z delitvijo dela zasnovanega procesa družbene reprodukcije, in sicer: Pri ustvarjanju enote neke dobrine in pri njeni bodisi ustvarjalni ali potrošni rabi, je povsem izenačena važnost uresničevanja energije vseh kategorij sodelujočih faktorjev: a) človekove zmogljivosti spoznavanja, znanja, ravnanja in fizičnega delovanja, b) zmogljivosti sredstev dela v vseh načinih njihovega učinkovanja in c) odzivne, vsakemu predmetu dela lastne, njemu inherentne, zmogljivosti.

Z zaostritvijo ponudbene konkurence povečano tveganje pri zagotavljanju normalne stopnje dobička, prisiljuje dovolj stremuške gospodarske osebe, da del akumuliranega kapitala porabijo za naložbe v raziskovanja potencialne izkoristljivosti snovi ter stvari, ki so predmeti dela, dalje v pripravljane programov ustvarjanja, oprtih na dognanja raziskav, in v uresničevanje teh programov. Velika storilna učinkovitost z industrializacijo vpeljanih sredstev, še posebno energetske komponente v industriji rabljenih sredstev, omogoča raziskovanje in spoznavanje obnašanja sil ter moči, s kakršnimi razpolagajo najmanjši delci posameznih vrst snovi. V kolikor je tako obnašanje obvladljivo in obvladovano, se odpira možnost, da po določenem programu in s pomočjo storilne učinkovitosti industrijskih sredstev dela izvedeno obdelovanje ter predelovanje snovi, le-tej podeli nove energijske lastnosti ali predrugačen način obnašanja sil ter moči. Cilj takšnih prizadevanj je bodisi dobivanje zvrsti ali novih vrst dobrin z namenom, da se obnavlja in vzdržuje tržno prednostna, za ponudnika ugodna, lastnost redkosti, bodisi izpopolnjevanje obstoječe tehnologije in organiziranja ustvarjalne delavnosti z namenom znižanja lastne in tržne cene po enoti dobrine. V prvem primeru gre za tip diverzifikacijske inovacije, v drugem za tip racionalizacijske inovacije. Ta dva tipa inovacij praviloma nista izbirna, ker ju narekuje odnos do stopnje gospodarskega tveganja. Izkazalo se je namreč, da daje z rastočim zanimanjem za potrošne novitete usmerjevani dohodkovni interes ponudnikov prednost ustvarjanju zvrsti in novih vrst dobrin. Vloga in pomen racionalizacijske, prihranjenju energije faktorjev namenjene ustvarjalnosti relativno zaostaja.

Intenzivirano specializacijski način izkoriščanja predmetom dela lastnih energijskih lastnosti se izrazi še s tem, da se v dinamiki celotne družbene reprodukcije pospeši tudi ritem zbujalnih in odzivnih procesnih segmentov. Za naglo izmenjevanje teh segmentov je odločilna zelo poudarjena vloga posredne, z odzivanjem sil najmanjši delcev snovi aktivirane, moči. Intenziviranje potekanja mnogih procesov ustvarjanja in trošenja dobrin na rovaš naglega precobražanja spletov sil najmanjših delcev snovi pa povzroča, da se neobvladane sile, prisotne v neizkoriščeni odpadni gmoti snovi in stvari, s prav takšno intenzivnostjo neregulirano, prosto, uveljavljajo v spletih s sila-

mi, katerih mediji so različne sestavine okolja. Posledica je rušenje naravnega ravnotežja energijskega krogotoka v ožjem okolju, a tudi v širšem območju.

Ker je motiv in cilj konkurenčne ponudbe identičen s tistim prvotne ponudbe dobrin, to je z zagotavljanjem stopnje presežnega dohodka, ostaja inovacijska dejavnost takorekoč neprekinjeno prisotna s svojimi pozitivnimi in negativnimi rezultati. Negativne posledice inovacij bi bilo mogoče omejiti le v primeru, ako bi se v smotru marketinško naravnane poslovne politike s poudarkom izrazila zahteva, da se pot na tržišče utre prvenstveno le tistim novim dobrinam, katerih ustvarjanje in raba omogočata, da se prihranjuje energija in so preprečevani škodljivi učinki v okolju. Toda z naglo izvedbo tovrstnega preokreta v tržni odnosno vobče ustvarjalni dejavnosti, še ne kaže računati; vsaj ne toliko časa, dokler ne bi prisila kvarov in škod v življenjskem okolju dosegla stopnje, ko bi uničevanje pojavov življenja in pojavov blaginje dobilo množični obseg. Niso pa zanemarljiva znamenja, ki pričajo o težnjah in volji, da pride do naznačenega preokreta postopoma in na stvarno izvedljivi način.

V gospodarski politiki sledimo pobudam in že poskusom izvajanja zamisli tako imenovane ekonomske demokracije. Po tej zamisli so vsi udeleženci v posamezni ustvarjalni enoti ali podjetju udeleženi tudi pri lastništvu, poslovnem odločanju in delitvi dobička. Tako razširjena organizacijska osnova za obravnavanje prvin poslovne podlage podjetja in za njih funkcioniranje, ima poleg glavnega namena še vzporedni smoter: konkretno materialno spodbujani naj se vsi udeleženci zadolžujejo s kar se da vsestransko kritičnim presojanjem vprašanj, ki se tičejo pogojev vzdrževanja normalnih razmer in potekanja procesov v obeh vsebinskih razdelkih družbene reprodukcije, to je, na torišču bivanja in trošenja dobrin ter na torišču ustvarjanja in priskrbovanja dobrin. Izrazne poteze gospodarsko energijskega naboja družbene reprodukcije dovolj jasno opozarjajo, da je na sedanji ravni industrializacije že treba ocenjevati znaten del prizadevanj za omiljenje poslovnega tveganja samo v luči tveganosti prihodnjega razvojnega napredovanja celotnega življenja. Postavlja se zahteva, v smislu katere se mora gospodarsko politično trasiranje in poslovno ukrepanje presojati z ekonomskega in ekološkega vidika hkrati.

Mnoge značilnosti naglih razvojnih sprememb družbene reprodukcije sedanjega časa opozarjajo, da bi moral dobiti pri proučevanju tega procesa, vsled njegove imanentne prostorske obeleženosti, vodilni pomen energijski, točneje gospodarsko energijski vidik. So razlogi, ki govorijo, da je geografija prva poklicana utirati tak pristop k proučevanju. Ta disciplina ima sijajne možnosti, da zasnuje in utrjuje metodologijo interdisciplinarnega raziskovanja družbenega življenja s sredstvi, ki služijo spoznavni analizi in spoznavni sintezi. In upoštevati velja, da geografija je in bo ostala šolski učni predmet; lahko si predstavljamo, koliko bi s posredovanjem spoznanj prispevala k vzgoji in osveščanju pokolenja, katerega člani bodo čez nekaj let vsak zase za nekaj desetletij zadolženi s soodločanjem o tem, po kakšni stopnji racionalnosti bo potekal in se razvijal zapleteni proces družbenega življenja.

ECONOMIC-ENERGY ASPECT IN THE GEOGRAPHICAL RESEARCH

The process of social reproduction, that is, consuming and producing of goods necessary for living, takes part and develops in geographical environment and binds dependably the influence of forces which media are the categories of phenomena belonging to the whole Earth: the phenomena of lifeless world, living world, man, society, place, time and universe. There is a power created by the link of different forces, which in the course of time and in dynamic expression proves itself in processes as energy.

The studies of social reproduction too, should include energy aspect, more exactly economic-energy aspect which is determined by the rules characteristic for every process. Two things among them are emphasized:

- The influence of forces is being present in each process. The medias of forces are: a) the units of species and forms of objects and life creating the category of great beings (macroentities: air, water, soil, man, animals, plants, natural and produced objects, et.) and b) the smallest parts of the substance, or the smallest representatives of life, belonging to the category of small beings (microentities: a molecule, an atom, a proton, an electron, an ion etc. and the cell, chromosome, bacterium, virus, etc.) Permanent influential effect, together with both categories of forces, is most closely and dependably connected.

- There are initiative and reacting segments being present in every process. The first ones are created by the links of directly asserted forces. There is direct energy taking part in the process. The second ones are created because of the reacting activity of forces, which start to influence together with forces being created in the course of the present process. There is indirect energy being present in the movement. As soon as the following change of the link of forces occurs, the reacting segment in the process gets the character of initiative segment; the movement is going on with different degree of intensity of in declined direction. The development of the process is more vivid when the alternating influence of direct and indirect energy is more frequent.

Supplying with goods, being carried out by the rule of the social division of labour, enables the saving of energy in the process of cooperative factors and at the same time it makes undesirable influential effect of the rarity of goods stronger in place and time of their use. Both things justify the fact, that offerers of goods in the market add profit to their own expenses. The profit stimulates competition, which lessens the negative character of the rarity of goods, and for that reason the compe-

titive fight becomes sharper. Ambitious businessmen start to invest part of their capital into researches and production of new kinds of useful materials intended for creating up to now unknown goods. High efficiency of industrial means of work is of great importance. By the help of industrial means of work it is possible to change joints of forces of the smallest parts of the matter, so that alternation of initiative and reacting segments in the process is very accelerated. For that reason undefeated forces, which are present in the unexploitable, wasteful mass of matter, in the same intensive way, fast, unregularly and freely prove themselves in the links together with forces which media are different components of the environment; the consequence of this is destruction of energy circle in the environment.

Thus innovations at the present level of industrialisation have negative consequences, too. Because of this, the idea that all the employees within the firm should share ownership, management and profit, is of great importance (economic democracy). In this way everybody would be directly, materially stimulated, and everybody would in his own interest directly determine the conditions, which in the sphere of living and spending of goods and in the sphere of producing goods enable savings of energy and the prevention of threatening of life.

Geographic science is because of more and more complex interactions in the relations between society and living place, more and more called to introduce economic-energy aspect in its studies, especially because it has good conditions for introducing interdisciplinary approach, which enables the researches of social reproduction. As such, geographic science as school subject with its discoveries can contribute a lot to education and awareness of young people, who will have to decide at their working places about the degree of rationality within which complicated process of social life will developed.